

Mångvetenskapligt om Nådendals kloster

Charlotte Cederbom, Olle Ferm och Staffan Nyström (red.), *Nådendal – Vallis Gratiae. Finlands Birgittakloster*, 167 s., ill., Runica et Mediævalia (Stockholm 2018).

NÅDENDALS KLOSTER var det enda egentliga klostret i det katolska Finland – de anläggningar franciskanerna och dominikanerna grundade på flera orter var officiellt sett konvent, även om de samtida också talade om dem som kloster. Nådendals kloster var dessutom ett av de främsta kult- och kulturcentrumen i det senmedeltida Finland. Följaktligen har klostret och den birgittinska påverkan behandlats i ett flertal studier inom olika discipliner. Nu har tio forskare verksamma i Finland och Sverige förenat sina krafter och producerat en artikelsamling om just Nådendals kloster och birgittinerna.

Den första artikeln, skriven av filologen Roger Andersson, behandlar nyare forskning om Birgitta och hennes kloster. Betoningen ligger på de senaste tjugo åren. En historiografisk genomgång vore i princip mycket välkommen, men i en bok vars titel framhäver Nådendals klostrets roll borde också den finländska forskningen iaktas på ett grundligare sätt. Andersson skriver själv att ”[ä]ven om man bortser från språkfrågan är finska Birgittaforskarens arbete ofta förvånansvärt okänt i Sverige” (s. 12). Det föreliggande verket och den artikel som Andersson har skrivit hade ju erbjudit ett utomordentligt tillfälle att korrigera den bristen, men det skulle antagligen ha förutsatt att artikeln hade skrivits tillsammans med en finskkunnig forskare. Det oaktat är det obegripligt att Andersson förbigår även sådana studier som har skrivits på språk som också en svensk forskare borde förstå. I synnerhet två relevanta verk som båda har getts ut både på finska och på svenska lyser med sin frånvaro: *Vallis gratiae 1443–1648. Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa/Arkeologiska undersökningar i Nådendal* (2003) och *Naantalin luostarin rannassa. Arkipäivä Naantalin luostarissa ja sen liepeillä/Stranden vid Nådendals kloster. Vardagen i klostret och dess omgivning* (2011). Lyckligtvis ger många av de övriga medförfattarna kompletterande uppgifter om forskningsläget i sina artiklar, även om det nu är svårt att få en täckande helhetsbild.

Historikern Olle Ferm ägnar sig åt växelverkan mellan Vadstena och Nådendals kloster. Huvudkällan för analysen är naturligtvis Vadstena klostrets diarium samt de brev som skickades mellan klostren. Korrespondensen och besöken vittnar om den kontroll som moderklostret utövade och ville behålla över det avlägsna dotterklostret. Men för medlemmarna av klostersamfundet i Nådendal tedde sig moderklostret också som en beskyddare, till vilken man kunde vända sig och be om hjälp i knepiga lägen. Artikeln är mycket överskådlig, men Ferm kunde kanske ha inkluderat den litteraturhistoriska synvinkeln också i sin egen framställning, trots att den nog behandlas i de efterföljande artiklarna: den litteraturhistoriska forskningen har ju visat att vissa drag hos de verk som producerades för Nådendals kloster eller i Nådendals kloster till exempel kan anknytas till pionjärtiden eller till den interna krisen på 1470-talet. Dessutom borde ju Jöns Buddes verksamhet ses som en viktig länk mellan klostren.

Jöns Budde blir onekligen huvudgestalt redan i den följande artikeln, skriven av filologen Lars Wollin, en välkänd Buddeexpert. Trots att Vadstena kloster var äldre än Nådendals kloster och producerade mera litteratur, verkar Nådendalsbrodern Jöns Budde ha varit den flitigaste vid namn kände birgittinske skriftställaren i det medeltida svenska riket. Hans omfattande översättningsverksamhet tjänade också moderklostrets intressen och de flesta av hans skrifter har faktiskt bevarats i form av avskrifter gjorda i eller för Vadstena kloster. Wollin ger en grundlig och mångsidig skildring av Jöns Budde som översättare, skribent och andlig uppfostrare och försöker också komma åt hans personlighet i den mån som tilläggen och formuleringarna i Jöns Buddes skrifter tillåter det.

Jöns Budde behandlas också av filologen Mikko Kauko, som koncentrerar sig på vad hans skrifter förmedlar av antikens kultur. Många medeltida verk innehåller faktiskt gott om hänvisningar till antika figurer såsom kejsare, hjältar, martyrhelgon och gudar, av vilka de sistnämnda oftast stämplades som djävlar. Givetvis var kännedomen om antiken störst inom den vetenskapliga litteraturen. Jöns Buddes skrifter kan främst betraktas som uppbyggelseskrifter, men spår av det grekiska eller romerska kulturgodset kan påträffas också i dem, och inte bara i form av namn på gestalter utan också till exempel som citat ur dikter. Kauko konstaterar dock att Jöns Budde inte alltid nödvändigtvis kände till ursprunget till de citat och metaforer som han återgav på svenska – han var ju först och främst en översättare som arbetade med färdiga textförslag, även om han också kunde göra betydande ändringar i innehållet. Ibland gjorde han också uppenbara fel när det gällde att tolka romerska måttenheter.

Historikern och filologen Jesse Keskiäho har tidigare analyserat liturgiska handskrifter som kan anknytas till Nådendals kloster. Han har också medverkat inom projektet *Fragmenta Membranea* för digitaliseringen av

de finländska medeltidsfragmenten. I sin artikel kompletterar Keskiäho sina tidigare resultat genom att identifiera nya liturgiska verk, också de bevarade i form av fragment, som Nådendalshandskrifter. Böcker och skrivare kunde röra sig mellan olika kloster, men Keskiäho konstaterar att den analyserade gruppen verkar härstamma från Nådendal eller i varje fall från Åbo stift, för samma skrivarstilar förekommer inte i Vadstenahandskrifterna. Här kunde författaren kanske också ha fört en diskussion med Per-Axel Wiktorssons omfattande analyser av medeltida skrivarstilar i det svenska riket (2015). Keskiäho diskuterar också möjligheten att Nådendals kloster producerade böcker även för utomstående beställare. Frågorna som fragmenten väcker är många, men det är svårt att ge säkra svar.

Också historikern Charlotte Cederbom behandlar texter, men här är det fråga om juridiska dokument, främst testamenten och donationsbrev. Cederbom lyfter fram kvinnors aktörskap och analyserar de 44 hustrur och de 16 änkor som vederligen gav jord till Nådendals kloster mellan åren 1442 och 1500. Såsom Cederbom själv konstaterar, är det svårt att fastställa vad brevmaterialet och formuleringarna i det egentligen berättar om kvinnors egen vilja och deras (med)bestämmanderätt. Kanske träffar man sanningens kärna om man antar att det förekom stor variation i det sistnämnda. Artikeln är ganska kort jämfört med de övriga artiklarna, men detta tycks bero på att den är ett tillägg till Cederboms doktorsavhandling. Det oaktat skulle hon kanske också här ha kunnat föra en diskussion med de resultat som Anu Lahtinen har presenterat om kvinnors roll i klostrets jordtransaktioner (2000 och 2004).

Musikforskaren och musikern Hilkka-Liisa Vuori behandlar birgittinsystrarnas tidegärdsriturgi. Samtidigt ger hon intressanta upplysningar om forskningstraditionen och forskningsläget och kompletterar således den information som man kan ta del av i Anderssons artikel. Det har framkommit att systrarna sjöng vissa sånger på ett delvis annorlunda sätt än bröderna, både vad angick melodin och ordalydelsen. Det förekom skillnader också mellan Vadstenasystrarnas och Nådendalssystrarnas sjungande, till exempel rörande betoningarna och pauseringarna. I grunden behandlar artikeln alltså lokala traditioner i olika kloster samt individernas påverkan på dem. I dessa avseenden kompletterar Vuoris artikel också den information som Wollin, Kauko och Keskiäho ger i sina artiklar om de birgittinska skriftställarnas alster och likheterna mellan dem eller särdragen hos dem. Man kan bara gissa om bröderna och systrarna själva, liksom besökarna från andra kloster, iakttog dessa skillnader i det liturgiska sjungandet och vad för slags betydelse de olika nyanserna hade för dem. Kanske det inte spelade någon stor roll – de medeltida människorna var ju vana vid variation vad angick till exempel innehållet i olika versioner av en och samma text.

Konsthistorikern Anna Nilséns artikel om avbildningarna av Heliga Birgitta fokuserar på hela den finländska kyrkokonsten och inte bara på Nådendalsbilderna. Artikeln fungerar bra som en kompakt genomgång av den finländska Birgittaikonografin och kastar ljus över Nådendals och birgittinernas roll som kulturförmedlare också utanför klostermurarna. Artikeln följs av en tabellbilaga över medeltida Birgittaskulpturer i finländska kyrkor. Tabellen är lättöverskådlig men lider av den bristen att den enbart listar skulpturer men inte till exempel väggmålningar, som dock berörs i artikeln, i vissa fall också med illustrationer. Det som nu förblir helt obehandlat i boken är de övriga finländska kulturföremålen, till exempel avbildningarna av Birgittas dotter Katarina, som kan anknytas till Nådendals kloster eller birgittinerna i allmänhet.

Den materiella kulturen behandlas också av konsthistorikern och kyrkoexperten Markus Hiekkänen, som i detalj skildrar det finländska klosterkomplexets tillkomst och utveckling, också under reformationen. Vi får även lära känna Nådendals klostrets förhistoria innan klostret började byggas på Nunnebacken. Hiekkänen repeterar också sina resultat som pekar på att klostret fick en stenkyrka så sent som omkring år 1490. Detta betyder att till exempel Jöns Budde kanske fick se kyrkan färdig först kort före sin död. Hiekkänens artikel är ett välskrivet exempel på hur en forskare kan vinna värdefull information genom att kontrastera materiella lämningar mot skriftliga källor.

Boken sammanfattar med andra ord en mängd redan presenterade tolkningar och lägger till några spännande nya rön. Mest ny information verkar man finna i Kaukos, Keskiahos och Vuoris artiklar. Som materiell produkt är boken rikligt illustrerad och har en vacker layout, något som också annars kännetecknar verk som har utgetts av Sällskapet Runica et Mediaevalia. Alla artiklar har en gemensam käll- och litteraturförteckning i slutet av boken, vilket givetvis gör det lättare att ta del av författarnas underlag. Samtidigt blir också litteraturunderlagets brister iögonfallande, i synnerhet rörande den finländska forskningen. Fragmenta membranea-databasen har listats under ett lite felaktigt namn, bara som Fragmenta. Man kan också fråga sig varför centrala källdatabaser, för vilkas uppbyggande åtskilliga forskare har slitit och som numera är av stor nytta för forskningen, står sist eller i varje fall kort före Wikipedia-hänvisningarna. Det skulle även ha varit hjälpsamt att förse verket med en förteckning över de omnämnda personerna, platserna och varför inte också de väsentligaste sakorden.

I slutet av sin historiografiska genomgång yttrar Roger Andersson sitt och antagligen också de övriga medförfattarnas önskemål om att boken förhoppningsvis kommer att ”bidra till ett vidgat kulturutbyte inom medeltidsforskningen i allmänhet och Birgittaforskningen i synnerhet”. Ja, man

kan varmt ansluta sig till det önskemålet, eftersom boken tack vare sitt mångsidiga innehåll nog vore värd det. I skrivande stund – ett och ett halvt år efter det att boken kom ut – tycks dock bara två vetenskapliga bibliotek i Finland ha fått var sitt exemplar. Biblioteksspridningen har varit rätt så mager och långsam också i Sverige. Hoppas Finlands Birgittakloster och forskningsresultat rörande det får mera synlighet i fortsättningen – det torde inte finnas brist på intresserade läsare, men förstås måste de ges kännedomen om att en sådant verk existerar.

Marko Lamberg